

TÖRTÉNELEMTANÍTÁS

online történelemdidaktikai folyóirat

(LX.) Új folyam XVI. 3–4. szám

2025

Tartalomjegyzék

Lectori salutem	5
Tanulmányok	7
TOMKA BÉLA: Összekapcsolt világ: a globalizáció értelmezései	9
KATONA ANDRÁS: A magyar történelemdidaktika múltja és jeles személyiségei VI. Az ezredforduló történelemdidaktikája (1990–2010)	43
Műhely	91
SZÉLL GÁBOR: A késő római kor feldolgozásának lehetőségei a történelemtanításban	93
HORVÁTH CSABA SÁNDOR – KESZTE LEVENTE: Nemzeti történelmi eseményekkel kapcsolatos tanulói vélekedések és az információszerzés módjai egy vidéki általános iskolában. Esettanulmány	121
SZEMETHY TAMÁS: A mikrotörténelmi megközelítés alkalmazásának lehetősége egy korszakokon átívelő feladatlap megalkotásakor. Borbás Gáspár élete és kora – egy „ezerkilencszázasan” gazdag életút és a „nagy történelmi kérdések”	153
Szemle	175
KOVÁCS ÖRS: Digitális didaktika a történelemtanításban: a Corvin Kamra feladatbank elemzése	177
ÉRSEK ATTILA: A történelmi gondolkodás fejlesztése munkáltató történelemtanítással	207
DUPCSIK CSABA – REPÁRSZKY ILDIKÓ: Egy tankönyvelemzés elemzése	245

Horizont	261
TÓTH JUDIT: Az orosz történelemérettségi a 2024-től hatályos feladattípusok tükrében	263
Szerzőink.....	281

SZÉLL GÁBOR

A késő római kor feldolgozásának lehetőségei a történelemtanításban

Absztrakt

Jelen tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a IV–V. századi történeti munkákban megjelenő portréábrázolások és a barbár népek történetének bemutatása milyen módszerekkel lehetséges a középiskolai történelemtanításban. A projekt során a Csongrádi Batsányi János Gimnázium diákjaiból alakult csoport 2024-ben a köznevelés számára is hasznosítható taneszközöket dolgozott ki, hozzájárulva a tanulók szaktárgyi tudásának bővítéséhez és készségeinek fejlesztéséhez. Az ókori témák népszerűsítése céljából készült el a korszak fontos eseményeit ábrázoló *ókornaptár*, a késő római korról foglalkozó *forrás- és feladatgyűjtemény* 15 kérdéskör elemzésével, a témákhoz kapcsolódó forrásrészletek és kompetenciafejlesztő feladatok bemutatásával tárgyalja a nyugatrómai területek válságjelenségeit, a *diákkonferencia* pedig lehetőséget nyújtott az előadók számára, hogy tapasztalati szinten is megismerjék a témájukat és képesek legyenek tanulni saját kortásaiktól. A projekt tervezésekor diagnosztizáló mérés segítségével mértem fel az általam tanított diákok tudásszintjét és érdeklődési körét, ennek megfelelően kerültek meghatározásra a munkafolyamathoz kapcsolódó pedagógiai célok.

Kulcsszavak: késő római kor, barbár népek, forrásgyűjtemény, diákkonferencia, diagnosztizáló mérés

Methods for dealing with the late Roman period in history teaching

Abstract

In this study, I examine the methods used to present portrait depictions in historical works of the 4th–5th centuries and the history of barbarian peoples in high school history teaching. During the project, a group of students from the Batsányi János High School in Csongrád developed teaching tools that can also be used in public education in 2024, contributing to the expansion of students' subject knowledge and the development of their skills. An ancient calendar depicting important events of the era was prepared in order to popularize ancient topics; a compilation of sources and tasks dealing with the late Roman period discusses the

crises of the Western Roman areas by analyzing 15 issues, presenting source excerpts related to the topics, and presenting competence-developing tasks; and the student conference provided the speakers with an opportunity to get to know their topic on an experiential level and to be able to learn from their own contemporaries. When planning the project, I used a diagnostic measurement to assess the knowledge level and interests of the students I taught, and the pedagogical goals related to the work process were defined accordingly.

Keywords: late Roman period, barbarian peoples, source compilation, student conference, diagnostic measurement

1. Bevezetés

A *Késő római portrék és barbár népek megjelenése latin szerzők műveiben* című kutatóprogram (2024–2028) keretében került sor annak a vizsgálatára, hogy a IV–V. századi történeti munkákban megjelenő portréábrázolások és a barbár népek történetének bemutatása milyen módszerekkel lehetséges a középiskolai történelemtanításban. A projekt során a Csongrádi Batsányi János Gimnázium diákjaiból alakult csoport 2024-ben Dr. Széll Gábor kutatótanár vezetésével a köznevelés számára is hasznosítható taneszközöket dolgozott ki mind a hagyományos, mind az emelt szintű szaktárgyi oktatás területén.¹

A 2020-as NAT szerint kialakított kerettantervben sajnálatos módon kevés szó esik erről az időszakról,² az alapóraszámokat tekintve csupán két tanítási órában foglalkozunk a hun birodalomalapítás kapcsán a Nyugatrómai Birodalom válságtüneteivel és bukásával, a népvándorlás okaival, kronológiájával és következményeivel,³ az erre épülő érettségi vizsgakövetelményekben pedig a Hun Birodalom és hódításai jelennek meg hangsúlyos témaként.⁴

¹ A késő római kor történetét feldolgozó kiadványt és a hozzá kapcsolódó pedagógiai tapasztalatok bemutatását 2025-ben az MTA Pedagógus Kutatói Pályájában részesítette. A projekt első szakaszának összefoglalójáról és a diákokkal végzett kutatómunka eredményeiről lásd:

<https://www.bjg.hu/index.php/2024/12/03/okortorteneti-forrasgyujtemeny-keszult-a-batsanyiban/> (Letöltés: 2025. március 5.)

² GRÜLL Tibor (2021): Az ókor alkonya. A NAT 2020 és az új gimnáziumi történelemtankönyv ókori fejezeteinek elemzése. *Iskolakultúra*, 31. évf. 1. sz. 68–85.

<https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/issue/view/1811> (Letöltés: 2025. október 14.)

³ A 2020-as NAT tartalmi szabályozóiról bővebben:

https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/kerettanterv/Tortenelem_K.docx (Letöltés: 2025. március 5.)

⁴ A részletes érettségi vizsgakövetelmények:

https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/vizsgakovetelmenyek2024/tortenelem_2024_e.pdf (Letöltés: 2025. március 5.)

Azoknak a diákoknak, akik emelt szinten szeretnék történelemből érettségi vizsgát tenni, vagy érdeklődésük az ókori és középkori egyetemes történelemre fókuszál, hasznos lehet az általánosságban felvázolt folyamatok ismeretén kívül azoknak a szétfeszítő erőknél a feltérképezése is, amelyek megbontották a IV–V. század politikai rendjét és válságba sodorták a történetírók által idealizált római világot. Ennek a szempontnak a vizsgálata azt is lehetővé teszi, hogy a források feldolgozásával megfelelő kontextusban tudjanak értelmezni történelmi korokon átívelő, jelentéssrétegekkel folyamatosan bővülő folyamatokat és kulcsfogalmakat (például népvándorlás, államalapítás, hatalmi rivalizálás). Ugyanakkor az adott időszak történetének alaposabb elemzésével összefüggéseiben is rálátásuk nyílik arra, hogy milyen válságtünetek jelentkeztek a IV–V. századi Római Birodalom területén, hogyan kapcsolhatók ezek a folyamatok a barbár népek történetéhez, és milyen lépéseket tett a császári hatalom a rend megőrzése érdekében.

2. A projekt céljai

A késő római korról foglalkozó projekt elemei a korábbi kutatások és forrásfeldolgozások eredményeiből indulnak ki és céljuk, hogy a folyamat során az érdeklődő diákokkal újabb forrásokat és nézőpontokat vonjunk be a vizsgálatba, változatos munkaformák alkalmazásával pedig hozzájáruljunk a diákok szaktárgyi tudásának bővítéséhez és készségeinek fejlődéséhez.⁵ A projekt megvalósításával a munkafolyamatot irányító pedagógus kompetenciáinak kiteljesedését is elősegíthetjük.⁶

A kutatóprogram első másfél évében három produktum valósult meg a témával kapcsolatban, jelen tanulmányban az ezzel kapcsolatos eredményeket és pedagógiai tapasztalatokat foglalom össze.⁷ Az ókori témák népszerűsítése céljából készült el a

⁵ A fontosabb fejlesztendő készségek között szerepel az eszközfejlesztés és innováció egyénileg és csoportmunkában, projektben való részvétel, gyakorlatban használható eredmények kidolgozása, szóbeli tudásmegosztás és ismeretterjesztő tevékenység, kapcsolódási lehetőség tehetséges diákok számára az innovációs tevékenységhez, tapasztalatomegosztás szakmai közösségekben, diákok felkészítése népszerűsítő tevékenységre.

⁶ Ezek közé tartozik a részvétel intézményi projekteken, azok lebonyolításában és értékelésében, tervezés és részvétel kutatási folyamatokban, a megtervezett módszerek és eszközök szakszerű alkalmazása, az eredmények megosztása szakmai közösségekben, az eredmények gyakorlatban való érvényesülésének elősegítése és felhasználása, elemzésen alapuló újítás-fejlesztés igénye, nyitottság a tanulást támogató tevékenységekben való aktív részvételre, kezdeményező szerepvállalás helyi fejlesztésekben és innovációkban. A kutatótanári kompetenciákról bővebben lásd:

https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatasi/pedminositest/2020/Kutato_utmutato_negyedik_2019_vegl.pdf (Letöltés: 2025. március 5.)

⁷ A téma rövid összefoglalója elhangzott a *Sokszínű történelem* c. szakmai fórumon 2025. április 29-én a Csongrádi Batsányi János Gimnáziumban.

korszak fontos eseményeit plakátszerűen ábrázoló *ókoraptár*, amelyben a politikai és vallási témák éppúgy helyet kaptak, mint a barbár népek megjelenése, lehetővé téve így a történelmi összefüggések kiemelését és a tárgyalt szövegek változatos illusztrálását. A késő római korról foglalkozó *forrás- és feladatgyűjtemény* 15 kérdéskör elemzésével és a témákhoz kapcsolódó forrásrészletek bemutatásával azt vizsgálja, hogy a IV–V. századi barbár betörések és a központi hatalom gyengesége a Római Birodalomban tapasztalható válságjelenségekkel milyen logikai kombinációkat alkotva vezethetett a nyugatrómai területek bukásához. A fejezetek feldolgozását számos térkép, tárgyi lelet és művészeti alkotás teszi szemléletesebbé, a tudásanyaghoz kompetenciafejlesztő feladatok is kapcsolódnak, így a kiadványt nemcsak a téma iránt érdeklődőknek, hanem középiskolai diákoknak és egyetemi hallgatóknak is ajánljuk. A késő római korhoz kapcsolódóan *diákkonferenciát* is szerveztünk, amelyen az előadó diákok az általuk kiválasztott történelmi személyeket és eseményeket meghatározott időkeretben mutatták be prezentáció segítségével a közönség előtt.

Mindezek a tevékenységek lehetővé teszik, hogy a projektben részt vevő tanulók passzív befogadás helyett aktív alkotói vagy előadói feladatokat vállaljanak, a munkafolyamat egy részét teljesítve sikert érjenek el és motiváltabbá válnak további tevékenységek elvégzésére, a kooperáció és a kölcsönösség jegyében együttműködjenek másokkal, így képesek legyenek tanulni egymástól és tanáraiktól egyaránt. A kutatómunka segítségével tapasztalati szinten is megismerhetik az adott témát, az adatok és az ok–okozati összefüggések felismerésével szélesebb perspektívában láthatják a történelmi eseményeket, a más műveltségi területekről hozott források és illusztrációk elemzése pedig a tantárgyköziesség jegyében a komplexitás élményét nyújthatja számukra.⁸

3. Diagnosztizáló mérés

A projekt tervezésekor egy kérdőív segítségével mértem fel az általam tanított 84 középiskolás diák tudásszintjét és érdeklődési körét, hogy már a program megkezdése előtt életkori sajátosságaiknak megfelelően jelölhessem ki a munkafolyamathoz kapcsolódó pedagógiai célokat. A kérdések egy része az ókor tanulásával kapcsolatos korábbi tapasztalatokra és az V. századi válságtünetekre, illetve a barbár népekre vonatkozott. A kapott válaszok segítségével felmérhettem a diákok tudásának biztos elemeit és hiányosságait, valamint azokat a részterületeket, amelyekre a projekt során érdemes jobban fókuszálni. A mérés másik részében azt vizsgáltam, hogy a diákok milyen feladatokat vállalnának szívesen a projektben, mennyire kedvelik az egyes

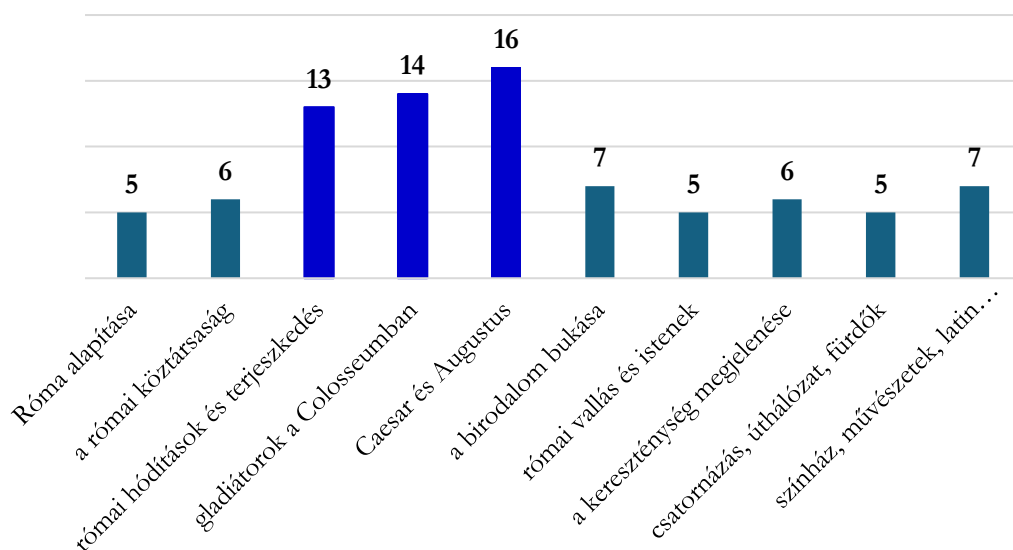
⁸ A képességfejlesztés hatékonyságáról és a tevékenységközpontú tanítás elméleti háttéréről bővebben lásd: KOJANITZ László (2021): A tevékenység- és képességcentrikus történelemtanítás. In: KOJANITZ László: *A történelmi gondolkodás fejlesztése*. Belvedere Meridionale, Szeged, 15–19.

feladattípusokat, és véleményük szerint milyen feladatok gyakorlására lenne még nagyobb szükség a történelem órákon.

A megkérdezett 9., 10. és 11. osztályos tanulók válaszaira általánosan jellemző, hogy kevés olyan konkrét információval rendelkeznek, ami a késő római korra vonatkozik, feltehetően azért, mert a kezdő évfolyamon a felmérés időpontjában még nem foglalkoztak ezzel a korszakkal, az idősebb diákok pedig már kevésbé emlékeznek olyan releváns adatokra, amelyek a tárgyalt témakörökhöz kapcsolódnak. A diákok általános iskolai tanulmányaik során ugyan már találkoztak az ókori Róma történetével, de ott elsősorban mitológikus motívumokkal és a társadalmi-gazdasági mintázatokhoz kapcsolódó kulcsfogalmakkal ismerkedhettek meg.⁹ Egyedül a 11. évfolyam emelt szintű történelemóráinak résztvevői igazolták válaszaikban, hogy ők már második alkalommal tekintették át az V. századi római történelem fontosabb eseményeit és összefüggéseit.

Először azt mértem fel a diákok körében, hogy milyen témák és folyamatok jutnak eszükbe az ókori Rómával kapcsolatban. A válaszok csaknem fele (51%) a rómaiak hódításaival, a gladiátorokkal vagy Caesar és Augustus tevékenységével kapcsolatos, vagyis a tanulók azokat a témákat tudták felidézni, amelyek a kerettantervi követelményeknek megfelelően egyébként is nagyobb hangsúlyt kapnak a történelem órákon. A válaszok másik fele csaknem egyenlő arányban, de sokkal kisebb relevanciával Róma alapításához, a köztársaságkor működéséhez, a birodalom bukásához, a római és a keresztény vallás jellemzőihez, vagy a római korból megmaradt építmények és civilizációs hatások egyes elemeihez kapcsolódik. A felmérés a késő római kor vonatkozásában azt mutatja, hogy a diákok ugyan érdeklődnek a római hódítások és a császárkori eseménytörténet iránt, de döntő többségük (92%) nem rendelkezik lényeges információkkal ezzel kapcsolatban, így a készülő kiadványnak fontos szerepe lehet a korszak történetének megismertetésében.

⁹ TOMPA Szandra – GACSAL Dóra (2021): Hová tűntek a rabszolgák? – Az ókori Róma témaköre általános iskolai tankönyvekben. *Újkor.hu*. máj. 20.
<https://ujkor.hu/content/hova-tuntak-a-romai-rabszolgak-az-okori-roma-temakore-altalanos-iskolai-tankonyvekben> (Letöltés: 2025. október 14.)

1. ábra: Milyen témák jutnak eszedbe az ókori Rómáról?¹⁰

Ennek ellenére a válaszadók több mint kétharmada (69%) jelenlegi tudása alapján helyesen válaszolt, vagy legalábbis jó válaszelemet adott arra a kérdésre, hogy miért kerülhetett válságba a Nyugatrómai Birodalom az V. században. Mivel a diákoktól saját megfogalmazásban kértem a válaszokat, csaknem egyharmaduk (31%) nem tudott olyan tényezőt írni, amely hozzájárulhatott a válság kialakulásához, a többiek viszont kizárólag olyan szempontokat foglalmaztak meg, amelyek valamilyen mértékben ténylegesen előidézték a nyugatrómai területek bukását. A válaszadók ötöde (18%) szerint a jól politizáló uralkodó hiánya, másik ötöde (18%) szerint a gazdasági nehézségek okozták a Nyugatrómai Birodalom válságát. Bár a diákok ugyanekkora része (19%) felismerte, hogy a katonai válság, az erős hadsereg hiánya, a barbárok megjelenése és a népvándorlás nagymértékben súlyosbította a nyugati területek helyzetét, szükségesnek látszik a barbárok érkezésével kialakult és a római hadsereg felbomlásához vezető problémák bővebb elemzése, hogy megfelelő súlypontokkal tudják értékelni az V. századi birodalom válságtüneteit.

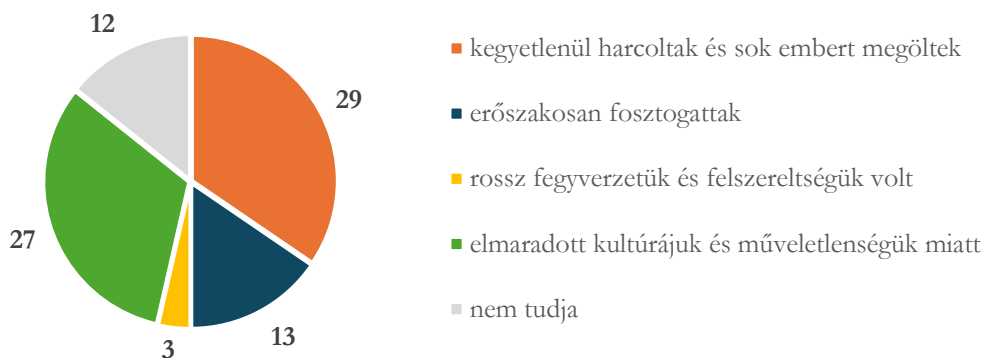
¹⁰ A nem hivatkozott ábrák a szerző alkotásai.

2. ábra: Miért került válságba a Nyugatrómai Birodalom az 5. században?

A felmérés részét képezte annak a vizsgálata is, hogy a diákok szerint miért hívhattak egyes népeket barbárnak. A várakozásoknak megfelelően a válaszadók fele a kegyetlen harcmódot, az indoklás nélküli tömeges gyilkosságokat (35%) és az erőszakos fosztogatásokat emelte ki (15%), részben összemosva ezzel a barbár és a vandál szavak értelmezését. Meglepő módon a diákok egyharmada (32%) a barbárok műveletlenségéből és a római kultúra hiányából fakadó problémára utalt, visszanyúlva így a barbár szó eredeti jelentésére. A forrásgyűjteményben részletesen foglalkozunk ennek a kérdéskörnek a megválaszolásával.

3. ábra: Miért hívhattak egyes népeket barbárnak?

Bár a 9. osztályos diákok a kerettanterv szerint térkép segítségével ismerkednek meg a népvándorlás irányjaival és résztvevőivel, a legnehezebb feladat mégis a barbár népek megnevezése volt, mivel ehhez tudniuk kellett, hogy kiket sorolunk a barbárok közé. A kérdés kissé provokatív, hiszen többnyire a kutatók sem tudják egységesen kategorizálni, hogy pontosan kiket nevezünk így a Skandinávia területéről Kelet- és Közép-Európa

felé tartó nyelvi közösségek közül. A kérdés bonyolultságának köszönhetően a válaszadóknak csupán a 29%-a tudott választ adni, ők viszont a legtöbb esetben (84%) helyesen sorolták a keltákat, a frankokat és a vikingeket, az általunk tárgyalt időszakra vonatkozóan pedig a hunokat, a vizigótokat és a vandálokat a barbár népek közé. A tanulók jelentős része helyes információkkal rendelkezik a népvándorlás korával kapcsolatban, de törekednünk kell a tudásuk gazdagítására és árnyalására, más részüknek viszont az alapvető ismeretek áttekintésére van szüksége a késő római történelemre vonatkozóan.

4. ábra: Milyen barbár (germán) népeket ismersz?

4. Ókornaptár készítése

A kutatóprogramban az ókori Róma történetének népszerűsítésére vállalkoztunk, ezért a projekt bevezető részeként ókori eseménynaptárt állítottunk össze az érdeklődő diákokkal. 13 késő római eseményhez készítették plakátot a tanulók azonos minta alapján: „*Mi történt ezen a napon... a késő római korban?*” szalagcímmel, bemutatva és illusztrálva az adott témát, az év megfelelő hónapjában pedig kifüggesztettük a történelem szaktantermek közötti folyosón. Az eseménynaptár elkészítése jó lehetőséget adott arra, hogy áttekintsük a projekthez kapcsolódó korszak fontosabb eseményeit, a lexikális ismereteket és a vizsgálati szempontokat.

A plakátokon olyan jelentős politikai eseményeket mutattunk be, mint a Római Birodalom kettészakadása, Konstantinápoly megalapítása és a Nyugatrómai Birodalom bukása, de kitértünk a barbár népek megjelenésére és a római politikára gyakorolt hatásukra is. Választ adtunk olyan kérdésekre, mint például hogyan fosztották ki Rómát

a vizigótok 410-ben és a vandálok 455-ben, miért győzhettek a vizigótok Hadrianopolisnál, mi okozhatta a vandál származású Stilicho bukását, miért kötöttek békét a birodalomba települő vizigótokkal és hogyan törték át a barbár törzsek 406-ban a rajnai védelmet. A vallási témák között bemutattuk, hogyan válhatott a kereszténység államvallássá, miért hirdettek vallásszabadságot 313-ban, milyen eredménnyel zárult az első egyetemes zsinat és melyik volt az ókor legnépesebb egyházi tanácskozása.¹¹

5. ábra: Az ókornaptár első oldala

***Mi történt ezen a napon...
a késő római korban ?***

395. január 17.

A Római Birodalom kettészakad

I. Theodosius császár volt az utolsó római uralkodó, aki a birodalom mindkét felét egy rövid ideig magáénak tudhatta, de halálos ágyán felosztotta fiai között a Római Birodalmat. Idősebb fia, Arcadius már 6 éves korától a keleti provinciák vezetője volt, így lett 395-ben a Keletrómai Birodalom császára. Kisebbik fia, Honorius a nyugati részeket kapta, mellette valójában a gyámként kijelölt Stilicho irányította a Nyugatrómai Birodalmat. Theodosius császár végrendeletével megpecsételte a Római Birodalom sorsát, amely 395-ben így végérvényesen kettészakadt, ez pedig jelentősen hozzájárult a Nyugatrómai Birodalom 476-ban bekövetkezett bukásához.

Theodosius egy solidus érméje

A tárgyalt események bemutatásakor ügyeltünk a történelmi összefüggések kiemelésére, a témákat kapcsolatba hoztuk más történelmi korszakokkal, például a magyarok kalandozó hadjárataival, az oszmánok terjeszkedő politikájával, a húsvét időpontjának kiszámításával, a Cannae-i csata jelentőségével vagy az első vatikáni zsinat

¹¹ A plakátok segítségével a diákok megismerhetik a korszak jelentősebb római és barbár uralkodóit, hadvezéreit (például I. Constantinus, Valens, I. Theodosius, Honorius, Stilicho, Alaric, I. Leó, III. Valentinianus, Aëtius, Gaiseric, Romulus Augustulus, Orestes, Odoaker). Bővíülhetnek a topográfiai ismereteik (például Róma, Nikaia, Konstantinápoly, Hadrianopolis, Pannónia, Rajna, Khalkédón, Gallia, Hispánia, Mainz), de átismételhetik a korszakra vonatkozó legfontosabb kulcsfogalmakat is (például államvallás, eretnokség, egyházszakadás, zsinat, ariánusok, püspök, barbárok, solidus, monofizitizmus).

összehívásával. A témák illusztrálásakor törekedtünk a különféle források alkalmazására, megmutatva ezzel, hogy a történettudomány kutatásait számos segédtudomány egészíti ki, egyúttal igazolhattuk azt is, hogy az ókortörténet minden korszakban az érdeklődés középpontjában állt. Ez figyelhető meg a császári solidusok elemzésekor, a XVI–XIX. századi festmények ábrázolásaiban, a Nürnbergi krónika képein, az 1920-as évekből származó illusztráción és a térképvázlatok bemutatásakor. A plakátokon látható források segítségével az ókor megismerése közben a tantárgyközhözesség jegyében bővültek a diákok topográfiai, teológiai, irodalmi, művészettörténeti és numizmatikai ismeretei is.

5. Forrás- és feladatgyűjtemény összeállítása

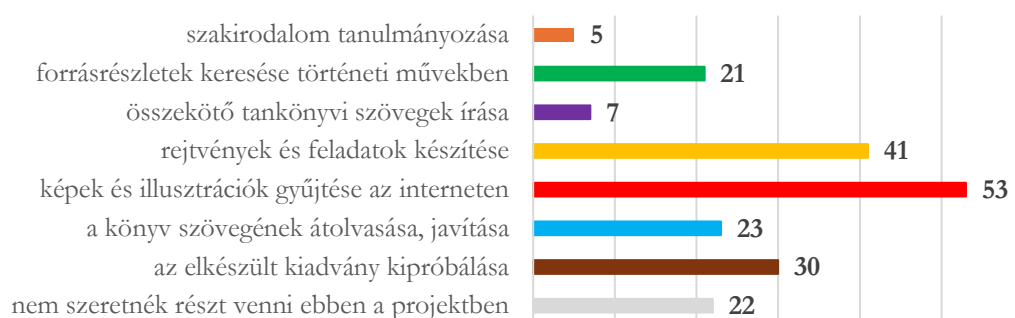
Számos chrestomathia és szöveggyűjtemény foglalkozik a késő római kor bemutatásával,¹² mégis szükségesnek látszott egy olyan forrás- és feladatgyűjtemény összeállítása, amely didaktikus módon igyekszik megmutatni, hogy a barbár betörések és a központi hatalom gyengesége a birodalomban tapasztalható válságjelenségekkel milyen logikai kombinációkat alkotva vezethetett a nyugatrómai területek bukásához. A IV–V. században a Római Birodalom határainál élő barbár népek egyre gyakrabban indítottak támadást a birodalom ellen, amelynek következtében a római határvédelem fokozatosan felmorzsolódott. A barbárok a birodalomba betörve fosztogatni kezdték a római területeket, majd sikeres hódításaik után önálló államokat hoztak létre és bizonyos fokú együttműködésre vagy ellenállásra kényszerítették a római lakosságot. A császári hatalom gyengesége és a katolikus hit politikai védelmének változó intenzitása azt eredményezte, hogy a rómaiak körében is nagy népszerűséget szereztek az eretnektanítások, a politikai életben megjelenő hűtlenség motívuma pedig tovább fokozta a válságot a császári hatalom és a katolikus egyház működésében.

Mivel a forrás- és feladatgyűjtemény elkészítését a diákok bevonásával szerettem volna megvalósítani, az előzetes felmérésben megkérdeztem őket, hogy lenne-e kedvük részt venni ebben a projektben, és ha igen, milyen feladatokat vállalnának szívesen a munkafolyamatban. A válaszadók közül 62 diák (74%) úgy nyilatkozott, hogy szeretne részt venni a kiadvány elkészítésében, a legtöbben képeket és illusztrációs anyagokat gyűjtenének az interneten (85%), vagy rejtvényeket és feladatokat készítenének a témákhoz kapcsolódóan (66%). A várakozásoknak megfelelően sokan segítenének

¹² NÉMETH György (1998, szerk.): *Ércnél maradóbb... A görög és római történelem forrásai*. Corvina Kiadó, Budapest; NÉMETH György (2011, szerk.): *Görög-római szöveggyűjtemény. A görög és római történelem forrásai*. Osiris Kiadó, Budapest; SZÉKELY Melinda – ILLÉS Imre Áron (2013, szerk.): *Késő római szöveggyűjtemény*. JATEPress, Szeged; MEZEY László (1986, szerk.): *Róma utódai. Szemelvények középkori krónikákból*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest; BORHY László (2003, szerk.): *Római történelem. Szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest; BORZSÁK István (1997, szerk.): *Római történeti chrestomathia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

abban is, hogy a kézirat szövegét átolvassák és az esetleges hibákat javítsák (37%), illetve az elkészült kiadványt kipróbálják (48%), így ezeknek a részfeladatoknak a teljesítéséhez bevonhatom majd a lelkes diákokat. Meglepő módon a tanulók harmada (34%) szívesen keresne a fejezetekhez tartozó forrásrészleteket a történeti művekben, ezért nagyobb egységeket jelöltem ki, hogy az egyes témákra vonatkozó szövegrészletek felismerése és kiválasztása könnyebb legyen számukra. A szakirodalom tanulmányozása és a forrásokat összekötő tankönyvi szövegek írása érthető módon kevésbé volt népszerű, így ezeket a részfeladatokat elsősorban nekem kellett elvégezniem.

6. ábra: Milyen feladatokat vállalnál szívesen egy ókorral foglalkozó tankönyv elkészítésében?

Az előzetes felmérés anonim módon történt, ezért az csak a válaszadók hajlandóságát és a munkafázisok népszerűségét mutathatta meg, de a tanulók válaszaiból mégis hasznos információkat nyerhettem arra vonatkozóan, hogy a kiadvánnyal kapcsolatos szerkesztési és tesztelési munkafolyamatokat milyen erőforrások birtokában kell megtervezniem. A konkrét részfeladatok felosztásakor személyesen is egyeztetni kellett az érdeklődő diákokkal, hogy mindenki a számára leginkább preferált munkafolyamatban vállalhasson szerepet. A tanítási órák közötti megbeszélések és egy Messenger-csoport létrehozása lényegesen leegyszerűsítette az iskolai, illetve a tanítási időn kívüli kommunikációt, megfelelően a korszak elvárásainak, a jogszabályi feltételeknek és a diákok igényeinek.

Már a munkafolyamat elején egyértelmű volt, hogy a forrásgyűjteményt és a hozzá kapcsolódó feladatokat egyszerre kell elkészítenünk. Ezért a részfeladatok sorrendjét is ennek figyelembevételével alakítottuk ki:

- kérdések és témák meghatározása;
- a kapcsolódó szakirodalom felkutatása;
- megfelelő és releváns forrásrészletek keresése;

- a kérdések pontosítása;
- a főszöveg és a források összehangolása;
- kitekintő excursusok összegyűjtése és kidolgozása;
- a kéziratos anyag formázása háttérszínezés alapján;
- a témához kapcsolódó feladatok összeállítása és térképek szerkesztése;
- megoldókulcs készítése;
- a kiadvány teljes szerkesztése képek és illusztráció beszúrásával;
- címadás;
- bevezető megírása;
- felhasznált irodalom összegzése és a képek forrásjegyzéke;
- tartalomjegyzék készítése;
- a szakmai lektor és a tesztelésben részt vevő diákok véleményének beépítése;
- a kézirat lezárása;
- publikálás és nyomtatás.

A tanulók első lépésként kérdéseket fogalmaztak meg, amelyekre az egyes fejezetek elkészítésekor keressük a választ. Természetesen szükség volt a kérdések pontosítására és kiegészítésére, majd újabb kérdések megalkotására, ügyelve arra, hogy minden vizsgált probléma szorosan a korszakunkhoz kapcsolódjon. Az összeállított kérdések közül ki kellett választanom azt a 15-öt, amelyekhez vannak megfelelő forrásaink, és feldolgozásukkal releváns következtetéseket lehet levonni a késő császárkori történelem tanulmányozásához. A 15 kérdés elegendő ahhoz, hogy több vizsgálati szempontot, számos forrást és a tárgyalt időszak fontosabb történeti személyeit, problémáit megjelenítsük a diákok számára, ugyanakkor elég kicsi a szám ahhoz, hogy az érintett témákat kellő alapossággal tárhassuk az olvasók elé. A kérdéseket kronológiai, illetve tematikai sorrendben helyeztük el, a témákhoz kapcsolódóan forrásokat és szakirodalmat gyűjtöttünk, összeállítva így az egyes fejezetek nyersanyagát.¹³

¹³ ANGI János et al. (1999): *Európa a korai középkorban (3–11. század)*. University Press, Debrecen; BRANDT, Hartwin (2006): *Az ókor alkonya. A kései Római Birodalom története*. Ford. PATARICZA Dóra. Corvina, Budapest; GESZTELYI Tamás – VARGA Teréz (2007, szerk.): *Római polgárok és uralkodók képi üzenetei*. Egyetemi Kiadó, Debrecen; GRANT, Michael (1996): *Róma császárai*. Ford. BORHY László. Corvina, Budapest; HAVAS László – HEGYI W. György – SZABÓ Edit (2007): *Római történelem*. Osiris Kiadó, Budapest; KATUS László (2014): *Európa története a középkorban*. Kronosz, Pécs; KLANICZAY Gábor (2005, szerk.): *Európa ezer éve: a középkor*. Vol. I. Osiris, Budapest; KRAWCZUK, Aleksander (2008): *Római császárméltóság*. Ford. DÁVID Csaba. Lazi Könyvkiadó Kft., Szeged; NÉMETH György – HEGYI W. György (2011): *Görög–római történelem*. Osiris Kiadó, Budapest; SZABÓ György (1997): *Római történetírók*. Polis, Kolozsvár; SZÉLL Gábor (2021): *Küzdőelem barbárok és eretnekek ellen Hydatius Chroniciájában*. JATEPress, Szeged.

A felvetett problémák megfogalmazásában és a témák kijelölésében nemcsak a szakmai partner vezetője, Dr. Székely Melinda tanszékvezető egyetemi docens (SZTE BTK Ókortörténeti Tanszék) volt segítségemre, hanem egy tanárjelölt egyetemi hallgató is, aki az összefüggő egyéni tanítási gyakorlatát éppen ebben az időszakban végezte a mentorálásom alatt az intézményben, így sikerült egy fiatal kollégát is bevonnom a forrásgyűjtemény tervezési munkálataiba és az ókortörténet népszerűsítésébe.

Az eredeti tervek szerint késő római portrékkal, uralkodókkal és hadvezérekkel foglalkoztunk volna, valójában ennél jóval több téma bemutatására volt lehetőségünk a megjelenő kiadványban. A fejezetek összeállításakor nem törekedtünk a teljességre, a korszak komplex elemzése helyett egy-egy kérdéskör vizsgálatával, alapvető összefüggések feltárásával világítottunk rá olyan érdekes témákra, mint az uralkodók és hadvezérek katonai tevékenysége, a barbárok letelepedése és a barbár–római kapcsolatok alakulása, a központi hatalom felbomlása és a társadalmi elégedetlenség, valamint a római állam szerepéről és a történelem korszakolásáról szóló elképzelések. A 15 kérdés megválaszolása során eljutottunk a késő császárkor kezdetétől, az első barbárok betelepedésétől egészen a Nyugatrómai Birodalom bukásáig.¹⁴

A témák feldolgozását jól megválasztott forrásrészletek segítik, amelyekkel lehetőség nyílik a problémák különböző szerzők szemszögéből, több szempont alapján történő értelmezésére. A vizsgálat tárgyát elsősorban a korábbi kutatási témám középpontjában álló Hydatius, Iordanes, Orosius, Sevillai Isidor és Tunnunai Victor műveinek magyar fordításai jelentik.¹⁵ Az olvasók a források tanulmányozása közben a történetírói szemléletmóddal azonosulva átérezhetik, hogy a szubjektív korabeli beszámolók mögött valódi, gyakran római tisztséget viselő személyek állnak saját céljaikkal és érzelmeikkel. A forrásszövegek elemzésével és összehasonlításával megtanulhatják a diákok, hogyan nyerhetünk apró, mégis értékes információkat történelmi események minél pontosabb rekonstruálásához, ugyanakkor a források lényegének megértése, a fogalmak azonosítása és a következtetések levonása kiválóan fejleszti a történelmi tartalomba

¹⁴ Az egyedi történelmi helyzetek és a komplex jelenségek összefüggéseiről lásd: GÖNCZÖL Enikő (2022): *Az elvont történelmi fogalmak tanítása*.

https://tte.hu/wp-content/uploads/2022/10/GE_elvont-fogalmak_modszertani-cikk_vegleges.pdf (Letöltés: 2025. március 5.)

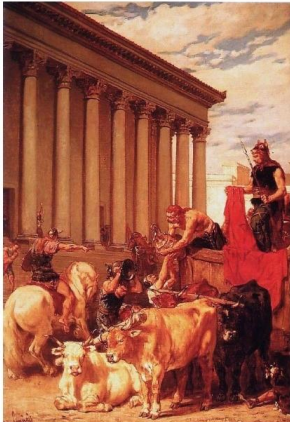
¹⁵ *Hydatius: Chronica*. Ford. SZÉLL Gábor (2013). In: Késő római szöveggyűjtemény. Szerk. SZÉKELY Melinda – ILLÉS Imre Áron. JATEPress, Szeged, 347–400; *Iordanes: Getica. A gótok eredete és tettei*. Ford. KISS Magdolna et al. (2005). L'Harmattan, Budapest, 43–105; *Iordanes: Romana. Az idők rövid összefoglalása, avagy a római nép eredete és tettei*. Ford. HORVÁTH Szilvia (2014). Rippl-Rónai Múzeum – GéniaNet, Kaposvár–Pécs; *Orosius: Világtörténelem hét könyvben a pogányok ellen*. Ford. FEHÉR Bence (2019). Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő; *Sevillai Izidor: A gótok, vandálok és szvévek története*. Ford. SZÉKELY Melinda (2008). Egyetemi Kiadó, Szeged, 27–66; *Tunnunai Victor: Chronica (444–565)*. Ford. SZÉLL Gábor (2008). Documenta Historica 80. JATEPress, Szeged, 13–50.

ágyazott kritikai gondolkodást.¹⁶

7. ábra: Forrásszövegek elemzése és összehasonlítása (Forrás: SZÉLL (2024) 11.)

Jelölje X jellel a táblázatban, hogy melyik szerzőnél olvashatunk az alábbiakról!

	Isidor	Iordanes	Orosius	összes
a) A barbárok veszteségeket szenvedtek a tengeri viharban.				
b) Számos kincssel és sok arannyal távoztak a városból.				
c) A gótok megkímélték a keresztény lakosságot.				
d) A kevés zsákmány birtokában nem gyűjtöttak fel épületeket.				
e) A gótok új gabonaföldeket keresve Africába keltek volna át.				
f) Galla Placidia is a barbárok fogságába esett.				
g) Róma elfoglalása a gótok bosszúhadjáratának része volt.				

*A barbárok fosztogatják Rómát
Évariste Vital Luminais 19. századi festményén*

Az 5. századi egyházatyák, Hieronymus, Augustinus és a legtöbb kortárs szerző beszámolójában szörnyű katasztrófaként tűnik fel a gótok 410-es fosztogatása, ez pedig azzal magyarázható, hogy még mindig Róma számított a birodalom központjának, és korábban csaknem 800 éven keresztül sohasem fosztogattak a városban barbár csapatok. Orosius azonban kevésbé tartja tragikus eseménynek Róma megszállását.

Ha csak azért eresztették be a barbárokat a római vidékre, hogy mindenféle keleten és nyugaton Krisztus gyülekezetei megteljenek hunokkal, szvévekkel, vandálokkal és burgundokkal, Isten irgalma magasztalandónak és dicsérendőnek látszik, mivelhogy még ha a mi romlásunk árán is, ekkora népek juthatnak az igazság megismeréséhez, amelyet semmiképp nem lelhetnének fel, csak ezzel az alkalommal élve.

(Oros. 41,8.)

Összességében nem kételkedhetünk abban, hogy Róma 410-es kifosztása a birodalom teljes lakosságát sokkolta, így szimbolikus eseménynek tekinthető a római állam összeomlásához vezető úton, ugyanakkor ennél sokkal nagyobb problémát jelentett olyan fontos tartományok elvesztése, mint Pannonia vagy Britannia.

A történetírásban Róma kifosztását gyakran két másik eseményhez hasonlítják. Írja a képek alá, melyik városok bukásáról van szó!

a) _____

b) _____

A történelmi folyamatok pontosabb megértéséhez több esetben is szükség volt konkrét fogalmak és kifejezések áttekintésére (például a barbár szó értelmezése, clienskirályságok, praefectus praetorio, arianizmus és donatizmus, decuriók, bagaudák és circumcelliók), érdekes kitérők felsorakoztatására (például a katonáskodás alóli

¹⁶ Az értékelő gondolkodás és a forrásfeldolgozás kapcsolódásáról bővebben lásd: ÉRSEK Attila (2020): A kritikai gondolkodás szerepe és ismérvei a történelemtanításban. Egy kvalitatív kutatás összegzése. *Történelemtanítás, (LV.) Új folyam XI. évf. 1-2. sz.*
<https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2020/05/ersek-attila-a-kritikai-gondolkodas-szerepe-es-ismervei-a-tortenelemtanitasban-11-01-05/> (Letöltés: 2025. március 5.)

mentesség, gót bibliafordítás, a catalaunumi csata erőviszonyai, Attiláról szóló filmes és zenei feldolgozások, Nabukodonozor álmának értelmezése, a hispaniai villák régészeti jelentősége), a korszakra vonatkozó jelentősebb uralkodók (például Constantinus, Theodosius, Aëtius, Ricimer, Attila, Alaric, I. Theoderic, Gaiseric, Euric, Hermeric), egyházatyák (például Eusebius, Hieronymus, Augustinus), történetírók (Hydatius, Iordanes, Orosius, Sevillai Isidor, Tunnunai Victor) és barbár népek (például gótok, szvévek, hunok, vandálok) rövid bemutatására is.

8. ábra: Attila itáliai hadjárata (Forrás: SZÉLL (2024) 15.)

SZEMBENÁLLÓ FELEK	
- rómaiak - nyugati gótok - alánok - száli frankok - szászok - Rhone-menti burgundok - armoricumiak - olibrionok	- hunok - keleti gótok - rajnai burgundok - rugiak - szkírek - türingek - alemannok - gepidák - herulok - szvévek - ripuári frankok

Attila visszavonulása után 452-ben váratlanul Itáliára támadt, csapatai városokat fosztogattak és lerombolták Aquileiát. Nem akarta viszont, hogy a hun sereget is sújtsák az egyre nagyobb méretű éhínségek és járványok, ráadásul a két birodalomrész még együtt tudott működni és az itáliai erődök is képesek voltak bizonyos fokú védekezésre, ezért a hunok Róma bizonytalan kimenetelű ostroma helyett inkább gazdag zsákmányt szerezve elhagyták Italiát.

Attila lakomája Than Mór 1870-es festményén

Attila halála után 453-tól két fia, Ellac és Dengizik között trónviszály tört ki, ezért a zavaros belpolitikai helyzetet kihasználva a hun uralom alatt álló népek fellázadtak és függetlenítették magukat. A hunok ezután több csoportra szakadva bebocsátást kértek a birodalom területére, és Thraciában, Moesiában, illetve az Alföldön telepedtek le.

Aëtius és Attila küzdelmét több modern kulturális alkotás is megörökítette. Írja a képek alá a hozzájuk tartozó műfaj betűjelét!

- szimfonikus költemény (1857)
- regény (1902)
- film (1954)
- rockopera (1993)
- film (2001)

Az olvasók a kötet tanulmányozásakor megismerhetik a történetkutatás néhány fontos alakját (például Thompson jelentősége, Gibbon véleménye), ahogyan érdeklődésre tarthat számot olyan kurrens viták említése is, amelyek az utóbbi időkben egyre inkább a történelemtanítás fókuszába kerültek (például a betelepített gótok száma, a catalaunumi csata és a 468-as ütközet erőviszonyai, a barbár népek jelentősége a római állam működésében, a diplomáciai kapcsolatok megítélése, a római császárkor végét jelentő események).¹⁷

9. ábra: A római császárkor vége (Forrás: SZÉLL (2024) 35.)

15. Mikor ért véget a római császárkor?

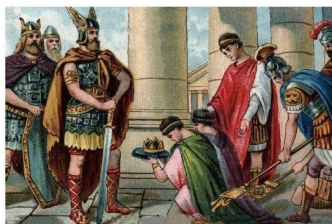
Ma is komoly vita tárgyát képezi, hogy melyik történelmi eseményt vagy szűkebb időszakot tekinthetjük a római császárkor végének, egyben a kora középkor kezdetének. Néhány kutató korabeli forrásokra hivatkozva a 378-as hadrianopolisi csatát tartja fordulópontnak, mert ez volt a barbárok első jelentős győzelme a rómaiak fölött és emiatt kerülhetett sor a római történelem legsúlyosabb következményekkel járó szerződésének megkötésére 382-ben. Meghatározó eseménynek tekinthető a Római Birodalom területének kettéosztása is 395-ben, de ez a közgazgatási és adminisztratív megosztottság már Theodosius halála előtt is fennállt, ráadásul alkotmányos értelemben nem beszélhetünk két önálló birodalom kialakulásáról, mert később számos esetben megnyilvánult még az összeartozás és a közös kormányzás gyakorlata.

Római hadiállás a hadrianopolisi csata végén

A két birodalomrézs ugyan külön hadsereggel és császári székhellyel rendelkezett, de gyakran együtt léptek fel a barbár betörésekkel szemben, közös volt többek között a fizetőeszközük, az adórendszerük, a vallásuk és az egyházi szervezetük is, ugyanakkor a birodalom kettéválása egyértelműen jelezte az államszervezet meggyengülését.

A római nép nyugati birodalma, amit a Város alapításától számított 709-dik évben az augustusok közül elsőként Octavianus Augustus kezdett irányítani, ezzel az Augustusszal együtt leáldozott az előtte hivatalban lévő császárok uralkodásának az 522-dik esztendejében. Ezután Rómát és Italiát a gótok királyai tartották a kezükben. (Iord., Get. 243.)

Odoacer lemondattja Romulus Augustulust

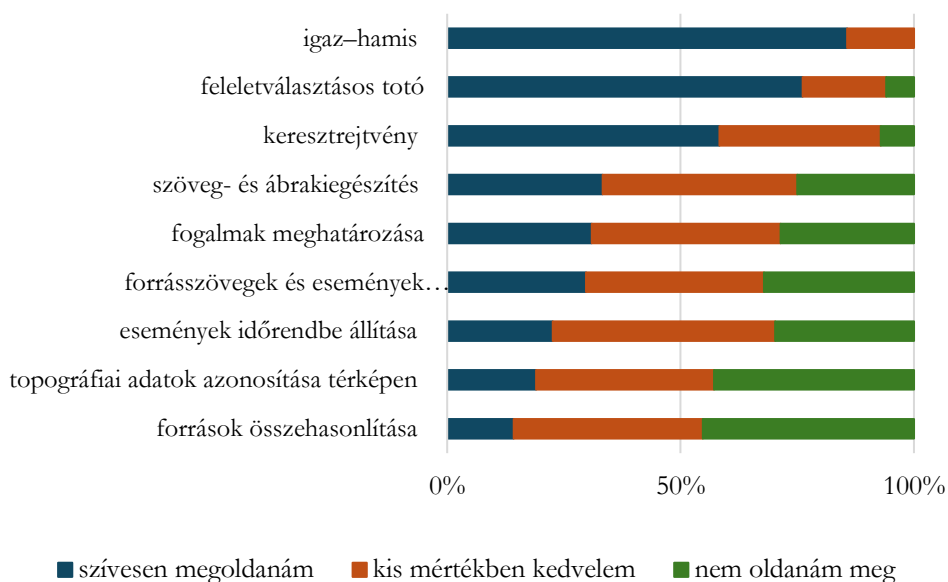
Több modern kutatás foglalkozik azzal, hogy a barbár migráció valójában a nyugatrómai területek bukását (*fall*) okozta, vagy inkább átalakította (*transformation*) a római örökséget.

A nyugati történelmi hagyományban a legtöbb 19–20. századi kutató a késő császárkor krónikásaira hivatkozva a Nyugatrómai Birodalom szétesésének évét, 476-ot tartotta korszakhatárnak, valójában Romulus Augustulus trónfosztásának nem volt ekkora jelentősége. Az utolsó törvényesen regnáló nyugati császár, Iulius Nepos csak 480-ban fejezte be uralkodását, ráadásul 476-ban valójában csak Italia került a barbárok kezére, a többi nyugati rész már korábban kicsúszott a római uralom alól. 480-tól a nyugati területek is a gazdaságilag és katonailag jóval erősebb Keletrómai Birodalom császárainak fennhatósága alá tartoztak, ezt pedig a legtöbb germán uralkodó is elismerte. Mindez azonban nem indokolja, hogy a Nyugatrómai Birodalom szétesését ne tartsuk jelentős eseménynek, és erre hivatkozva kisebb figyelmet szenteljünk azoknak a betelepülő barbároknak, akik sok szempontból a római világ folytatóinak számíthatnak.

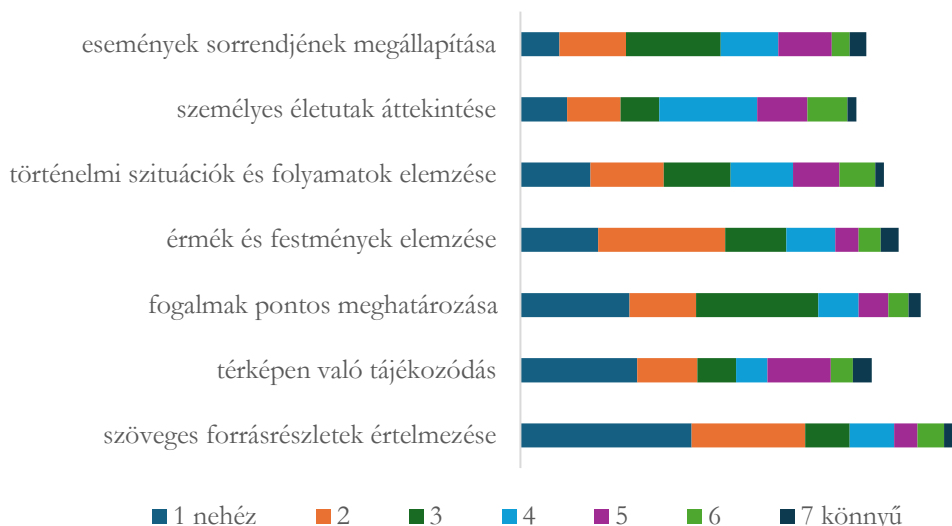
¹⁷ ZSINKA László (2015): Középkorai történelem tankönyveink ókor- és középkorképe. In: *Tanulmányok a tudós tanárképzés műhelyéből*. Szerk. KÁROLY Krisztina – PERJÉŠ István. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 332–340. https://www.eltereader.hu/media/2016/01/Tanulmanyok_READER.pdf (Letöltés: 2025. október 14.)

A projekt tervezésekor szükségesnek látszott annak a felmérése is, hogy mennyire kedvelik a diákok az egyes feladattípusokat, és melyek azok a feladványok, amelyeket szívesen oldanának meg a készülő kiadványban. A legnépszerűbbnek az egyszerűségük miatt a kevesebb tudást igénylő igaz–hamis feladat (86%), a feleletválasztásos totó (76%) és a keresztrejtvény (58%) bizonyult, a források összehasonlítását (14%) és eseményekkel való összekapcsolását (30%), a topográfiai adatok azonosítását (19%) és a fogalommeghatározást (31%) azonban kevésbé kedvelik a diákok. A feladatok összeállításánál azt is érdemes figyelembe vennünk, hogy milyen típusú feladatok megoldása jelent nehézséget a tanulók számára. A válaszadók a szöveges forrásrészletek értelmezését (1.), a térképen való tájékozódást (2.) és a fogalmak pontos meghatározását (3.) értékelték a legnehezebbnek, vagyis az előző kérdésre adott válaszelemek közül pontosan azokat a feladattípusokat, amelyeket kevésbé szívesen oldanának meg.

10. ábra: Mennyire kedveled az alábbi feladattípusokat?

11. ábra: Milyen típusú feladat megoldása jelent számodra nehézséget?

A kiadvány a késő római kor feldolgozásával jó lehetőséget biztosít arra, hogy nagyobb figyelmet fordítsunk a problémát jelentő feladattípusok gyakorlására, a szövegértési kompetencia és a topográfiai ismeretek fejlesztésére, ezért a legnépszerűbb feladatokon kívül szerepelnek fogalom- és személykereső, forrásokat összehasonlító és forrásszövegeket az eseményekhez kapcsoló vagy topográfiai adatokat beazonosító feladványok, jó néhány esetben pedig eseményeket kell időrendbe állítani, megállapításokat csoportosítani, számadatokat azonosítani vagy szöveget és ábrát kiegészíteni. A feladatok legfontosabb célja a főszövegben és a források alapján kikövetkeztethető megállapítások rögzítése, elmélyítése és ismétlése, de a történelmi gondolkodás fejlesztése érdekében tartalmuk nem feltétlenül kapcsolódik a klasszikus szaktárgyi elemekhez, inkább tantárgyközi területekhez illeszkedve a megértés és a felismerés élményét kívánják nyújtani a diákoknak.¹⁸

A témák feldolgozását számos térkép (például barbár támadások, a birodalom helyzete az V. század második felében, Gallaecia városai), tárgyi lelet és művészeti alkotás (például uralkodókhoz kapcsolódó solidusok és tremissisek, diptychonok és domborművek ábrázolásai, ismert hazai és külföldi festők alkotásai, korabeli metszetek és modern ábrázolások, nyugati krónikák és a Képes Krónika miniatúrái) teszi még

¹⁸ A képességfejlesztő feladatok oktatásban betöltött szerepéről bővebben lásd: KAPOSÍ József (2017): A történelmi gondolkodás és a képességfejlesztő feladatok. *Történelemtanítás, (LII.) Új folyam VIII. évf. 1-2. sz.*

<https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2017/10/kaposi-jozsef-a-tortenelmi-gondolkodas-es-a-kepesssegefjeleszto-feladatok-08-01-03/> (Letöltés: 2025. március 5.)

szemléletesebbé és szórakoztatóbbá, segítve ezzel a korszakhoz kapcsolódó képanyag értelmező elemzését, amelyet a diákok az előzetes felmérés alapján közepesen nehéz feladatnak értékeltek.

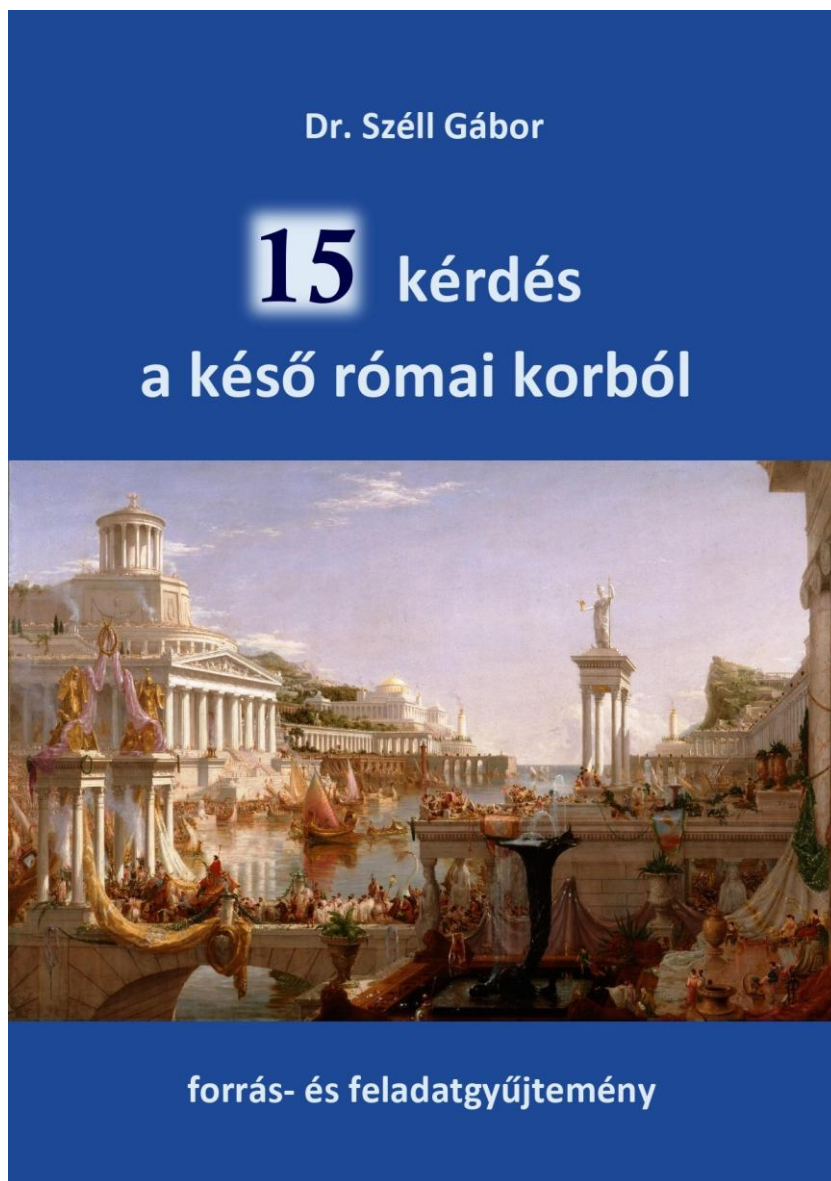
Nagy dilemmát okozott, hogy a latin szakkifejezéseket lefordítsam-e a szövegben és a forrásokban, végül az egységesség és a tudományos írásmód elveit követve ezek megmaradtak eredeti formájukban, így bővítve a diákok szaktudását és nyelvi kompetenciáit, szükség esetén azonban kis keretes részben sor került az értelmezésükre. A kötet végén szerepel a feladatok megoldókulcsa, a további tájékozódást a válogatott és felhasznált irodalom, valamint a képek forrásjegyzéke segíti. A szakmai partner elvállalta a könyv lektorálását, tanácsait a szerkesztés folyamatában és a kézirat lezárása előtt felhasználtam a végső változat kialakításához. Hasonlóképpen a diákokat is bevontam a még nem véglegesített forrásgyűjtemény tesztelésébe és a feladatok kipróbálásába, javaslataikat szintén figyelembe vettem a könyv összeállításakor.

6. A projekt eredményei és értékelése

A csaknem egy éves munkafolyamat eredményeképpen 2024 végén megjelent a *15 kérdés a késő római korból* című forrás- és feladatgyűjtemény. A tervezett digitális változat bárki számára elérhető az iskola honlapján, de kis példányszámban nyomtatott formában is kiadásra került.¹⁹ A könyvről készült beszámolót és a projekt eredményeit disszemináltuk Csongrád–Csanád vármegye 36 középiskolájának, a link elérhetőségét 18 szegedi, 2 hódmezővásárhelyi, 2 csongrádi, 3 szentesi, 4 makói, 1 kisteleki, 1 mórakalmi – és határon túli kapcsolatainkra alapozva – 2 szabadkai, 2 zentai és 1 aradi középiskola történelemtanárainak juttattuk el, hogy a produktumot használhassák saját iskolai gyakorlatukban, kérdéseikkel és észrevételeikkel pedig a szerzőhöz fordulhatnak. A kollégák visszajelzéseikben arról számoltak be, hogy örömmel fogadták a késő ókor feldolgozásához kapcsolódó kiadványt, amely segítheti a mindennapi oktató munkájukat abban, hogy a források elemzésével és a feladatok megoldásával élményszerűek legyenek a korszakkal foglalkozó tanítási óráik is, egyúttal biztattak további hasonló kiadványok összeállítására.

¹⁹ SZÉLL Gábor (2024): *15 kérdés a késő római korból. Forrás- és feladatgyűjtemény*. Szeged. ISBN 978-615-02-1640-9. A digitális változat elérhetősége: <https://www.bjg.hu/wp-content/uploads/2024/12/15-kerdes-2024.pdf> (Letöltés: 2025. március 10.)

12. ábra: A kiadvány címlapja

A forrás- és feladatgyűjtemény összeállításában részt vevő diákok kifejezetten nyitottak és motiváltak voltak a munkafolyamat során. Saját érdeklődési körüknek és képességeiknek megfelelően választhatták ki, milyen feladatra vállalkoznak, a tevékenységek elvégzése közben alaposan áttekintették és bővíthették a késő római korra vonatkozó történelmi ismereteiket. A célirányosan meghatározott részfeladatokat nemcsak egyénileg, hanem több szintű kooperációban, páros és csoportmunkában teljesítették. A folyamat során törekedtünk a tanulók önálló munkavégzésének

biztosítására, de mindvégig jellemző volt a pedagógusi jelenlét és a külső segítségnyújtás is.²⁰ A tevékenységek felosztására a tanítási órák egy részén és az óráközi szünetekben volt lehetőség, az elvállalt feladatok megvalósítására esetenként délutáni szakkörön került sor, de döntő részüket otthon végezték el és online formában osztották meg a projekt szereplőivel.

A munkafolyamat végén a diákokkal összegeztük a megszerzett tapasztalatokat és értékeltük a közös munka nehézségeit. A középiskolai tanulók érdekesnek találták a képi forrásokat, amelyek jól kiegészítik a főszöveget, a kiválasztott forrásrészletek pedig megfelelően segítik az értelmezést a bennük szereplő információkkal. A feladatok közül az egyszerűbben megoldható keresztrejtvények és szövegkiegészítő feladványok voltak a legnépszerűbbek. A legtöbben úgy értékelték, hogy a kérdések előzetes áttekintése után jobban tudtak figyelni a szövegek értelmezésére. Mivel nem minden választ lehetett egyszerűen kikeresni a szövegekből vagy a forrásrészletekből, a megoldások megtalálásához kreativitásra és logikus gondolkodásra volt szükség. A kiadványt az osztatlan tanárképzésben részt vevő hallgatók is használni kezdték egyetemi tanulmányaik alatt. Véleményük alapján a feladatok jó mintát adnak egy-egy téma feldolgozásához, a játékos és élményszerű tanításhoz. Hasznosnak találták a forrásrészleteket, a fejezetek témája szerintük kellően felkelti az olvasók figyelmét és segíti a tananyag feldolgozását.

A kiadvány felépítése és pedagógiai célkitűzései megfelelően illeszkednek 2020-as NAT-ban szereplő specifikus jellemzőkhöz. Az elvont fogalmi gondolkodás jelentőségének növelésével a középiskolai történelemtanításban nagy szerepet kap a történelmi források feldolgozása és értelmezése, valamint az ehhez kapcsolódó problémamegoldó, elemző gondolkodás. A hangsúlyt jelentő gazdasági és társadalmi változások, a politikai modellek és világképek bemutatása pragmatikusan megjelenik a kötet egyes fejezeteiben. A történelmi gondolkodáshoz kapcsolódó, a történelmi szituációkban megjelenő empátia fejlesztése és az egyes személyiségek cselekvésének elemzése egyaránt helyet kap a részművek kidolgozásában.²¹

²⁰ A csoportmunka és a kooperatív tanulás jellemzőiről és megszervezéséről bővebben lásd: NÉMETH Anikó (2019): *Csoportos oktatási módszerek, oktatástechnikai eszközök és munkaszervezési formák*. https://eta.bibl.u-szeged.hu/2071/1/EFOP343_AP6_ETSZK_olvas%C3%B3lecke_N%C3%A9meth_Anik%C3%B3_Csoportos%20oktat%C3%A1si%20m%C3%B3dszerek_20190421_5.pdf (Letöltés: 2025. március 5.)

²¹ A történelmi gondolkodáshoz kapcsolódó feladatokról bővebben lásd: KOJANITZ László (2018): A történelmi gondolkodás fejlesztése az Újgenerációs tankönyvekkel. *Történelemtanítás, (LII.) Új folyam V/III. évf. 3-4. sz.* <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/05/kojanitz-laszlo-a-tortenelmi-gondolkodas-fejlesztese-az-ujgeneracios-tankonyvekkel-08-03-02/> (Letöltés: 2025. március 5.)

A forrás- és feladatgyűjteményt humán tagozaton és az emelt szintű történelemérettségire felkészítő órákon egyaránt nagy hatékonysággal használhatjuk. A 2020-as NAT alapján bevezetett mélységelvű témafeldolgozáshoz jó lehetőséget biztosít a kiadvány bármelyik, szabadon választott fejezete, fejlesztve ezzel a diákok történelmi gondolkodását és más kulcskompetenciáit.²² A tanulási kompetenciák a történelmi információk keresésével, forráskritikával és a következtetések levonásával fejlődhetnek, a kommunikációs kompetenciák a források feldolgozásában és a történelmi problémákról folytatott beszélgetésekben jelennek meg. A matematikai gondolkodáshoz kapcsolódó kompetenciák a problémák azonosításában, a magyarázatok és következtetések megfogalmazásában mutathatók ki, a személyes és társas kapcsolati kompetenciák pedig a történelmi életutak megismerésével, az egyes élethelyzetekben megnyilvánuló magatartásformák megfigyelésével fejleszthetők.

7. Diákkonferencia szervezése

A késő római kor tanulmányozására alkalmas lehet egy olyan diákkonferencia megszervezése is, amelynek során a projekt látványos zárásaként maguk az érdeklődő diákok végeznek önálló kutatómunkát egy általuk választott témában, ennek eredményét pedig egy meghatározott időkeretben, prezentációval kísért előadáson mutatják be a közönség előtt. A *Fejezetek a késő római korból – Diákkonferencia a 4–5. század történelméről* című programban bármilyen témát lehetett választani, ami a korszakhoz kapcsolódik (például fontosabb személyek, események, érdekességek). Az esemény meghirdetése egy figyelemfelhívó plakát segítségével az iskola szokásos platformjain és történelemórákon történt, a kezdeményezéshez két kolléga és jó néhány diák azonnal csatlakozott, így már a konferencia előtt 2 hónappal elkezdődhetett a témák kiválasztása és az előadások anyagának összeállítása.

²² A kulcskompetenciák részletes értelmezéséről lásd: KATONA Nóra (2020): *Kiemelt kompetenciaterületek – NAT 2020*.

<https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2020/05/kiemelt-kompetenciateruletek.pdf>

(Letöltés: 2025. március 5.)

13. ábra: A diákkonferencia plakátja

Fejezetek a késő római korból
diákkonferencia a 4-5. század történelméről

2025. március 25.
(kedd) 12:15 óra

BJG
Szent Imre terem

Ambrus Zalán – Battyan Martin: Konstantin és a kereszténység – Szent Heléna története
Horváth Vanda: Bizánc és Róma a késő császárkorban
Bakai Sára: Julianus, a keresztényellenes császár
Holló Boglárka: Hadrianopolis – a római legiók utolsó nagy veresége
Török Boglárka – Újszászi Zsófia: Theodosius élete és uralkodása
Földi Mónika: A barbárok szerepe a Római Birodalomban
Gortva Csenge: Hadsereg a késő római korban
Horvát Dorina: A vizigót hódítások és Róma 410-es kifosztása
Simon Zsolt Bence: Történelem az irodalomban – Gárdonyi: A láthatatlan ember
Ornyik Martin: Petronius Maximus, a trónbitorló
Baksa Gergő: A vandál hódítások és Róma 455-ös kifosztása
Szalva Dorottya: Romulus Augustulus, a rómaiak utolsó császára

A program a *Késő római portrék és barbár népek megjelenése latin szerzők műveiben c.* kutatóprogram (2024–2028) keretében kerül megvalósításra.

Felkészítő tanárok
Harmat Árpád
Postáné Pető Györgyi
Dr. Széll Gábor

A 14 előadó között volt reál és humán tagozatos diák, illetve kisgimnazista is, szerteágazó érdeklődésük és különböző tanulási képességeik ellenére összekötötte őket a történelem iránti nyitottság. A tanulók leginkább az ókori eseménynaptárból és a forrás- és feladatgyűjteményben feldolgozott kérdéskörökből merítették az ötleteiket, törekedtek az érdekes és változatos témák kiválasztására. Az előadók egy része uralkodói portrékat mutatott be (például Constantinus, Julianus, Theodosius, Petronius Maximus, Romulus Augustulus), más részük a Római Birodalomban élő barbár népek szerepét (például vizigót és vandál fosztogatások) és a hadsereg működését vizsgálta (például Hadrianopolis), de hallhattunk városbemutatót (például Bizánc, Róma) és irodalomtörténeti érdekességeket is (például A láthatatlan ember).

A felkészülés folyamatában megtaníthattuk a diákokat arra, hogyan kell egy adott témához szakirodalmat gyűjteni és a megszerzett információkat látványos formában elrendezni. Az előadások azonos szempontok alapján épültek fel, a téma rövid bemutatása és történelmi jelentőségének kiemelése után az érdekességeken átívelő prezentációt képekkel és kulcsszavakkal illusztrálták, végül sor került minden téma utóéletének és mai megítélésének az ismertetésére, illetve a felhasznált források és linkek feltüntetésére is. A diákok a konferencián fejből, rövid vázlat segítségével fejtették ki a

gondolataikat, a legtöbben egyénileg, néhányan párba szerveződve tartották meg a beszámolót. Az előadók ügyesen alkalmaztak topográfiai, művészeti és numizmatikai ábrázolásokat a magyarázat során, gyakran utaltak irodalmi és nyelvészeti vonatkozásokra, néhányan történeti forrásokat is bevontak a témájukkal kapcsolatos elemzésbe.

A program megszervezése során ügyeltünk az optimális környezetkialakítására is: a diákok megjelenése az alkalomhoz illően elegáns volt, ültetőkártyákkal, 7-8 perces időkerettel, emléklapokkal és összekötő moderátori szövegekkel idéztük fel a klasszikus konferenciák hangulatát. A rendezvényre az előadók meghívhattak néhány barátot vagy családtagot, de a konferencia nemcsak az iskola diákjai és tanárai számára volt nyitott, hanem helyet kapott a Hódmezővásárhelyi Tankerületi Központ *Innováció a tehetséggondozásban* című programsorozatában is, melynek keretében más intézményekből is érkeztek hozzánk érdeklődő pedagógusok a jó gyakorlat megtekintésére.²³

Az előadó diákok egy részének már voltak tapasztalatai a projekt előző szakaszából, jó néhányan részt vettek az ókornaptár összeállításában és a forrás- és feladatgyűjtemény elkészítésében is. Erősségeiket és hiányosságaikat így több alkalommal felmérhettük, az éppen kihívást jelentő célokat és a hozzájuk kapcsolódó módszereket menet közben elemeztük, a folyamatos visszajelzések önfejlesztésre és kitartásra ösztönözték a résztvevőket.²⁴

A konferencia után arra kértem a diákokat, hogy értékeljék egy anonim kérdőív segítségével saját munkájukat és a megszerzett tapasztalatokat. A legnagyobb nehézséget számukra a határidők betartása, a megfelelő időbeosztás és az előadásra szánt időkeret figyelembe vétele jelentette, néhány témához kevés szakirodalom és képi forrás állt rendelkezésre, esetenként szükség volt angol nyelvű tanulmányok feldolgozására is. A legtöbb diák úgy értékelte, hogy a korábbiakhoz képest magabiztosabban, nagyobb koncentrációval tudta bemutatni a témáját, néhányan a konferencia közben tanulhatták meg másoktól, hogy egy jól elkészített prezentáció és az érdekességek beépítése mennyivel tartalmasabbá teheti az előadást. A tanulók bevallásuk szerint büszkék voltak arra, hogy érdekes, korábban általuk kevésbé ismert témát választottak, amelyet igényesen elkészített ppt segítségével és a szemkontaktust megtartva mutattak be a közönségnek. A fejlesztő értékelés alapján a legtöbben gyűjtöttek volna még szakirodalmat a témájukhoz, több időt szántak volna az előadás összeállítására és a

²³ A diákkonferenciáról készült beszámoló:

<https://www.bjg.hu/index.php/2025/03/28/okortorteneti-konferencia-a-batsanyiban/> (Letöltés: 2025. március 28.)

²⁴ A fejlesztő értékelés elméleti háttéréről lásd: BOGNÁR Mária (2006): A fejlesztő értékelés osztálytermi gyakorlata. *Új Pedagógiai Szemle*, 56. évf. 3. sz.19-26.

<https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-fejlesztto-ertekeles-osztalytermi-gyakorlata> (Letöltés: 2025. március 5.)

magyarázatok memorizálására, de szükségesnek érzik az előadásmódjuk fejlesztését és a lámpaláz leküzdését is.

A diákkonferencián elhangzó előadások tehát a korábbi produktumokkal összhangban nemcsak a történettudomány és a késő római kor népszerűsítésére adtak lehetőséget, hanem fejlesztették a referálók előadói képességeit, miközben saját kortársaik felé közvetlen és hiteles tudásátadást biztosítottak. A diákok a felkészülés során különleges élményként élték meg az egymástól való tanulást, a kreativitást igénylő részfeladatok önkifejezési lehetőséget nyújtottak számukra, az egyéni igények alapján megvalósított differenciálás pedig minden résztvevő számára személyre szabott tanulási útvonalakat biztosított. A program megszervezésével nemcsak a késő római kor új szempontú feldolgozása vált lehetővé, hanem a felkészítő pedagógusok szerepe is megváltozott: a konzultációk alkalmával facilitátorként segítették a tanulói munkát, a tervezés szakaszában a pedagógusi kreativitás kapott teret, a motivált tanulókkal való együttműködés pedig komplettebb pedagógiai élményt eredményezett számukra.

IRODALOM

- ANGI János et al. (1999): *Európa a korai középkorban (3–11. század)*. University Press, Debrecen.
- BOGNÁR Mária (2006): A fejlesztő értékelés osztálytermi gyakorlata. *Új Pedagógiai Szemle*, 56. évf. 3. sz. 19-26.
<https:// folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-fejleszto-ertekeles-osztalytermi-gyakorlata> (Letöltés: 2025. március 5.)
- BORHY László (2003, szerk.): *Római történelem. Szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest.
- BORZSÁK István (1997, szerk.): *Római történeti chrestomathia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- BRANDT, Hartwin (2006): *Az ókor alkonya. A kései Római Birodalom története*. Ford. PATARICZA Dóra. Corvina, Budapest.
- ÉRSEK Attila (2020): A kritikai gondolkodás szerepe és ismervei a történelemtanításban. Egy kvalitatív kutatás összgezése. *Történelemtanítás, (LV.) Új folyam XI. évf.* 1-2. sz.
<https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2020/05/ersek-attila-a-kritikai-gondolkodas-szerepe-es-ismervei-a-tortenelemtanitasban-11-01-05/> (Letöltés: 2025. március 5.)
- GESZTELYI Tamás – VARGA Teréz (2007, szerk.): *Római polgárok és uralkodók képi üzenetei*. Egyetemi Kiadó, Debrecen.

- GÖNCZÖL Enikő (2022): *Az elvont történelmi fogalmak tanítása*.
https://tte.hu/wp-content/uploads/2022/10/GE_elvont-fogalmak_modszertani-cikk_vegleges.pdf (Letöltés: 2025. március 5.)
- GRANT, Michael (1996): *Róma császárai*. Ford. BORHY László. Corvina, Budapest.
- GRÜLL Tibor (2021): Az ókor alkonya. A NAT 2020 és az új gimnáziumi történelemtankönyv ókori fejezeteinek elemzése. *Iskolakultúra*, 31. évf. 1. sz. 68–85.
<https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/issue/view/1811> (Letöltés: 2025. október 14.)
- HAVAS László – HEGYI W. György – SZABÓ Edit (2007): *Római történelem*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HYDATIUS: *Chronica*. Ford. SZÉLL Gábor (2013). In: Késő római szöveggyűjtemény. Szerk. SZÉKELY Melinda – ILLÉS Imre Áron. JATEPress, Szeged, 347–400.
- IODANES: *Getica. A gótok eredete és tettei*. Ford. KISS Magdolna et al. (2005). L'Harmattan, Budapest, 43–105.
- IODANES: *Romana. Az idők rövid összefoglalása, avagy a római nép eredete és tettei*. Ford. HORVÁTH Szilvia (2014). Rippl-Rónai Múzeum – GéniaNet, Kaposvár–Pécs.
- KAPOSI József (2017): A történelmi gondolkodás és a képességfejlesztő feladatok. *Történelemtanítás, (LII.) Új folyam VIII. évf. 1-2. sz.*
<https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2017/10/kaposi-jozsef-a-tortenelmi-gondolkodas-es-a-kepesssegfejleszto-feladatok-08-01-03/> (Letöltés: 2025. március 5.)
- KATONA Nóra (2020): *Kiemelt kompetenciaterületek – NAT 2020*.
<https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2020/05/kiemelt-kompetenciateruletek.pdf> (Letöltés: 2025. március 5.)
- KATUS László (2014): *Európa története a középkorban*. Kronosz, Pécs.
- KLANICZAY Gábor (2005, szerk.): *Európa ezer éve: a középkor*. Vol. I. Osiris, Budapest.
- KOJANITZ László (2018): A történelmi gondolkodás fejlesztése az Újgenerációs tankönyvekkel. *Történelemtanítás, (LII.) Új folyam VIII. évf. 3-4. sz.*
<https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/05/kojanitz-laszlo-a-tortenelmi-gondolkodas-fejlesztese-az-ujgeneracios-tankonyvekkel-08-03-02/> (Letöltés: 2025. március 5.)
- KOJANITZ László (2021): A tevékenység- és képességcentrikus történelemtanítás. In: *A történelmi gondolkodás fejlesztése*. Belvedere Meridionale, Szeged, 15–19.
- KRAWCZUK, Aleksander (2008): *Római császárnék*. Ford. DÁVID Csaba. Lazi Könyvkiadó Kft., Szeged.
- MEZEY László (1986, szerk.): *Róma utódai. Szemelvények középkori krónikákból*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

- NÉMETH Anikó (2019): *Csoportos oktatási módszerek, oktatástechnikai eszközök és munkaszervezési formák*.
https://eta.bibl.u-szeged.hu/2071/1/EFOP343_AP6_ETSZK_olvas%C3%B3lecke_N%C3%A9meth_Anik%C3%B3_Csoportos%20oktat%C3%A1si%20m%C3%B3dszerek_20190421_5.pdf (Letöltés: 2025. március 5.)
- NÉMETH György (1998, szerk.): *Ércnél maradóbb... A görög és római történelem forrásai*. Corvina, Budapest.
- NÉMETH György (2011, szerk.): *Görög-római szöveggyűjtemény. A görög és római történelem forrásai*. Osiris, Budapest.
- NÉMETH György – HEGYI W. György (2011): *Görög-római történelem*. Osiris, Budapest.
- OROSIUS: *Világtörténelem hét könyvben a pogányok ellen*. Ford. FEHÉR Bence (2019). Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő.
- SEVILLAI Izidor: *A gótok, vandálok és szvévek története*. Ford. SZÉKELY Melinda (2008). Egyetemi Kiadó, Szeged, 27–66.
- SZABÓ György (1997): *Római történetírók*. Polis, Kolozsvár.
- SZÉKELY Melinda – ILLÉS Imre Áron (2013, szerk.): *Késő római szöveggyűjtemény*. JATEPress, Szeged.
- SZÉLL Gábor (2021): *Küzdelem barbárok és eretnekek ellen Hydatius Chroniciájában*. JATEPress, Szeged.
- SZÉLL Gábor (2024): *15 kérdés a késő római korból. Forrás- és feladatgyűjtemény*. Szeged.
<https://www.bjg.hu/wp-content/uploads/2024/12/15-kerdes-2024.pdf> (Letöltés: 2025. március 10.)
- TOMPA Szandra – GACSAL Dóra (2021): Hová tűntek a rabszolgák? – Az ókori Róma témaköre általános iskolai tankönyvekben. *Újkor.hu*. máj. 20.
<https://ujkor.hu/content/hova-tuntak-a-romai-rabszolgak-az-okori-roma-temakore-altalanos-iskolai-tankonyvekben> (Letöltés: 2025. október 14.)
- TUNNUNAI Victor: *Chronica (444–565)*. Ford. SZÉLL Gábor (2008). Documenta Historica 80. JATEPress, Szeged, 13–50.
- ZSINKA László (2015): Középiskolai történelem tankönyveink ókor- és középkorképe. In: *Tanulmányok a tudós tanárképzés műhelyeiből*. Szerk. KÁROLY Krisztina – PERJÉS István. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 332–340.
https://www.eltereader.hu/media/2016/01/Tanulmanyok_READER.pdf (Letöltés: 2025. október 14.)